

Kamil POZORSKI*

WŁOSKIE POCHODZENIE TRADYCJI DEKORACYJNYCH UROCZYSTOŚCI *CORPUS DOMINI*¹

Zarys treści: Niniejszy artykuł ma za cel ukazanie genezy kultury florealnej na Półwyspie Apenińskim, która do dziś jest bardzo żywa i stanowi istotny element tradycji w wielu włoskich miastach i miejscowościach. Zwyczaj zdobienia dywanami kwiatowymi uroczystości Bożego Ciała sięga XVIII wieku, choć pierwsze wzmianki o takich dekoracjach pochodzą z okresu Baroku. To zapewne z terenu dzisiejszych Włoch elementy kultury florealnej zostały przeszczepione na ziemię okupowanej Rzeczypospolitej w XIX wieku.

Słowa kluczowe: kultura florealna, Spycimierz, Boże Ciało, *Corpus Domini*

WPROWADZENIE

Z przyjemnością zapoznałem się z treścią artykułu ks. Wojciecha Kaźmierczaka zatytułowanego: *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu jako krajowe dziedzictwo niematerialne*². Autor arty-

* Ks. Kamil Pozorski SDB, mgr teologii UKSW 2005, mgr historii UAM 2007, licencjat kanoniczny z historii Kościoła PUSC Rzym 2014, doktorant na Wydziale Nauk o Wychowaniu UPS Rzym, e-mail: pozorski@unisal.it.

¹ K. Bihlmeyer, H. Tüchle, *Storia della Chiesa. Medioevo*, Wyd. Morcelliana, Brescia 1980, s. 262. W historii Kościoła kult eucharystyczny przeżywał liczne przemiany. Dopiero pod koniec wieku XII wprowadzono zwyczaj aby ukazywać wiernym Hostię po konsekracji. Chciano w ten sposób aby wierni mieli możliwość zobaczenia i adoracji konsekrowanego Chleba i Wina. Uroczystość *Corpus Domini* (Ciała Pańskiego) jak zwyczajowo nazywamy *Sollemnitas SS.mi Corporis et Sanguinis Christi* praktykowana jest w całym Kościele od XIII wieku, ogłoszona zotała oficjalnie bullą papieską w Orvieto *Transiturus* z dnia 11.08.1264 roku.

² W. Kaźmierczak, *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu jako krajowe dziedzictwo niematerialne*, „Biuletyn Uniejowski” 2018, t. 7, s. 65–75.

kułu opisując lokalne doświadczenia wspólnoty parafialnej pw. Krzyża Świętego w Spycimierzu, dotyczące dekoracji kwiatowej na uroczystość *Corpus Domini*, zainspirował mnie do poszukiwań nad początkami tychże pięknych tradycji. We wspomnianym tekście ks. Kaźmierczaka czytamy iż, trudno jest dokładnie wskazać początki układania kwiatowych dywanów³. Zapewne chodziło autorowi o doprecyzowanie, na podstawie dostępnych źródeł, kiedy to po raz pierwszy i z czyjej inspiracji w Spycimierzu postanowiono dekorować rokrocznie procesję Bożego Ciała dywanami kwiatowymi. Na podstawie dostępnej mi literatury, głównie w języku włoskim, ale także i hiszpańskim, pragnę odpowiedzieć pokrótce na pytanie o genezę kultury florealnej w ogóle, z uwzględnieniem jej zastosowania w liturgii Kościoła Katolickiego na Półwyspie Apenińskim. Stamtąd to przecież przywędrowała ona do Polski i zdomowała się już na stałe, stanowiąc ważną część kultury miejscowej społeczności Spycimierza. Moim celem zatem jest przybliżyć czytelnikowi historię i kontekst, w którym narodził się zwyczaj dekorowania kwiatami procesji Bożego Ciała. Pragnę zaprezentować historię kultury florealnej świeckiej i religijnej na Półwyspie Apenińskim. W tamtym kontekście narodził się późniejszy zwyczaj układania dywanów kwiatowych z okazji różnych uroczystości kościelnych, a zwłaszcza na *Corpus Domini*.

ZNACZENIE KWIATÓW W HISTORII I W RELIGII

Kultura florealna na Półwyspie Apenińskim znajduje zapewne swoje źródła we wcześniejszych tradycjach greckich i bliskowschodnich. Ogrody pełne kwiatów były ozdobą wielu rzymskich willi. Według A. Croci i G. Serra pierwszym ogrodem rzymskim może być uznawany ogród Galby z roku 180 przed Chrystusem, co nie przeszkadza uznawać za twórcę starożytnego ogrodnictwa Rzymu Lucullusa, który to inspirował się na wzorcach perskich⁴. Tradycje kwiatne Włoch możemy podzielić na cztery okresy: od Cesarstwa Rzymskiego do średniowiecza, od renesansu do zjednoczenia Włoch (1861 r.), od zjednoczenia do okresu po II wojnie światowej i w końcu od lat 50. XX wieku do czasów obecnych. W starożytności rzucanie płatków róż było wykorzystywane w Rzymie przy zaślubinach, przy okazji uroczystości cywilnych i religijnych ale przede wszystkim było związane z triumfalnym przejściem zwycięskiego wodza, kiedy to układano prawdziwy dywan z kwiatów. Upadek Cesarstwa Rzymskiego (476 r.) oznacza w praktyce dekadencję kwiatowych tradycji na skalę masową. Kościół w Rzymie, w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, nie okazywał większego zainteresowania zastosowaniem kwiatów w obrzędach religijnych, traktując je jako pozostałość tradycji

³ Tamże, s. 69.

⁴ A. Croci i G. Serra, *Floricoltura italiana. Storie, uomini, aziende*, Wyd. Mursia, Mediolan 2014, s. 19.

pogańskich. Trzeba nam jednak pamiętać, że to przedstawiciele Kościoła w obrębach murów klasztornych, począwszy od V wieku po Chrystusie, hodowali wiele gatunków roślin głównie dla celów leczniczych, ale także i dekoracyjnych. Ozdabianie ołtarzy średniowiecznych kościołów możemy dziś uznać jako jedyną rację, usprawiedliwiającą przetrwanie tradycji kwiatowych przez cały okres wieków średnich. Okres renesansu to przede wszystkim rozwój ogrodnictwa. Wielki Książę Toskanii Cosimo I Medyceusz założył w Pizie w 1543 roku pierwszy ogród botaniczny w Europie, który poza funkcjami naukowymi miał służyć także jako ośrodek dydaktyczny. We Florencji, a dokładniej we Fiesole, w połowie XV wieku powstała wspaniała willa Medyceuszy, której to ogród po raz pierwszy wyłonił się zza murów, aby połączyć się w harmonijną jedność ze światem go otaczającym⁵. Renesansowe ogrody Toskanii rozsiane pośród licznych willi medycejskich stały się wkrótce natchnieniem dla Andre Le Notre, głównego ogrodnika we francuskim Wersalu⁶. Toskańskie ogrody były miejscami, gdzie uprawiano rośliny także dla celów dekoracyjnych w miejscach kultu. Ten region Włoch może być uznawany za ojczyznę florikultury ogrodowej. Nieoceniona pozycja Toskanii na rynku kwiatowym i jej całkowita dominacja kończy się w XIX wieku, kiedy to prymat produkcji kwiatowej na skalę przemysłową przechodzi do Ligurii. 90% procent hodowli kwiatów na terenie Półwyspu Apenińskiego, od zjednoczenia Włoch (1861 r.) do okresu przed wybuchem II wojny światowej, ma miejsce właśnie w Ligurii⁷. W innych regionach Włoch florikultura zajmuje również poczesne miejsce, ale daleko im do osiągnięć Toskanii, a zwłaszcza wspomianej Ligurii. Uprawa i eksport kwiatów z Włoch do Niemiec, Francji, Szwajcarii, Rosji i Austrii uległa załamaniu w czasie II wojny światowej. Kryzys ekonomiczny czasu wojny i lat powojennych spowodował prawie całkowite zamarcie produkcji kwiatów. Dopiero od lat 50. XX wieku otworzył się nowy okres dla kultury i hodowli kwiatów we Włoszech. W 1966 r. w Genui, stolicy Ligurii, miała miejsce pierwsza Międzynarodowa Ekspozycja Kwiatów i Roślin „Euroflora”. Dzięki temu wydarzeniu bardzo rozwinęła się wrażliwość i rozwój myśli florealnej, który trwa do dzisiaj.

Osobnym argumentem, o którym nie sposób nie wspomnieć, jest obecność kwiatów i roślin w bogatej literaturze biblijnej, tak Starego jak i Nowego Testamentu. Ponad 100 rodzajów roślin i kwiatów wzmiankowanych jest na kartach ksiąg biblijnych. Zwłaszcza księgi *Psałmów* i *Przysłów* pełne są symboliki florealnej, co nie oznacza oczywiście, że miały bezpośredni wpływ na późniejsze zwyczaje kościelne, o których będzie mowa w dalszej części. Wydaje się jednak istotnym, podkreślenie w tym miejscu, starożytności pochodzenia całej kwestii kultury florealnej. Literatura teologiczna wielokrotnie odnosi się do symboliki

⁵ Tamże, s. 26.

⁶ Tamże, s. 22.

⁷ Tamże, s. 37.

i przeróżnej interpretacji znaczenia poszczególnych gatunków roślin i kwiatów. Nie bez znaczenia pozostaje również kwestia kolorystyki kwiatów używanych do dekoracji. Wśród kolorów najczęściej występujących dominują: czerwony, żółty, błękitny, zielony, biały i czarny. Za każdym z nich ukryta jest głębsza myśl duchowa o zabarwieniu pozytywnym lub negatywnym. Kolor biały łączony jest z tematyką narodzin i płodności, ale także z obrzędami związanymi ze śmiercią. Czerwony to kolor oczyszczenia, źródło ciepła, które daje zdrowie, ale także siłę która niszczy i jest widziana jako narzędzie do wymierzania kary. Symbolicznym jest przedstawienie czerwonych języków ognia, które mają za zadanie oczyszczać dusze czyścicowe. Żółty reprezentuje słońce i jego siłę, od której zależy obfitość zbiorów ziemi i dobrobyt. Kolor ten tak bardzo obecny we wszystkich mozaikach kwiatowych może symbolizować również śmierć, podobnie jak kolor złoty⁸. Przeróżne gatunki kwiatów posiadają wielorakie funkcje symboliczne. Mają za zadanie łączyć rzeczywistość ziemską z nadprzyrodzoną. I choć moim celem nie jest szczegółowe opisywanie tego zagadnienia jednakże warto wspomnieć chociażby o ich bogatej symbolice soteriologicznej. W czasie uroczystości religijnych zebrane z pól kwiaty umierają, aby narodzić się ponownie w dywanach kwiatowych, gdzie również będą skazane na krótki żywot. Na chwilę po uzyskaniu pięknej kompozycji zostaną podeptane w czasie procesji *Corpus Domini* jako znak zjednoczenia między sacrum i profanum⁹. Każdy kwiat posiada swoją tożsamość i ma do zakomunikowania spoglądającemu na niego konkretne przesłanie; jedyne i głębokie, na które składają się barwy, zapachy i kształty. Język kwiatów w sposób uprzywilejowany w kompozycjach dywanowych, ma za zadanie okazanie szacunku, pobożności i miłości wobec przedmiotu świętowania, w tym wypadku, Ciała i Krwi Pańskiej. Podczas gdy baldachim niesiony nad kapłanem niosącym monstrancję oznacza dla wierzących rzeczywistość Nieba, dywany kwiatowe reprezentują wymiar ziemski. Niebo i Ziemia, sprawy nadprzyrodzone z doczesnymi łączą się w harmonijną całość¹⁰.

POCZĄTKI I ROZWÓJ TRADYCJI UKŁADANIA DYWANÓW KWIATOWYCH

Pewien kapłan z Polski, odprawiając msze świętą w Bolsena (Włochy) był pelen wątpliwości co do prawdziwej obecności Ciała Chrystusa w konsekrowanej Hostii. Podczas przełamywania hostii krople krwi spłynęły na rozłożony

⁸ Borriello, *Una cascata di fiori. Comunicare infiorando*, s. 38.

⁹ Tamże, s. 42.

¹⁰ E. Frigidi, *Quando i fiori raccontano storie*, Wyd. Edizioni Lui, Chiusi 2017, s. 8.

na ołtarzu korporal¹¹. W ten oto sposób Paolo Toschi w swej książce; *Tradizioni popolari italiane*, opowiada o zdarzeniu, które stoi u początków ustanowienia uroczystości *Corpus Domini* przez papieża Urbana IV w 1264 na pamiątkę cudu eucharystycznego mającego miejsce w Bolsena. Bezpośrednim jednak przygotowaniem do zatwierdzenia wspomnianej uroczystości była działalność pobożnej zakonniczki z Liege, bł. Juliany (zm. w 1258 r.). W tej belgijskiej diecezji, na skutek prywatnych objawień i wielorakich próśb kierowanych przez wspomnianą mistyczkę do miejscowego biskupa Roberta de Thourotte, na lokalnym synodzie (1246) ustanowiono po raz pierwszy zwyczaj obchodzenia uroczystości Ciała i Krwi Pańskiej. Nie bez znaczenia jest fakt, że świadkiem tych wydarzeń był młody duchowny Jacques Pantaleon, późniejszy papież Urban IV, który przejdzie do historii jako ten następca Św. Piotra, który rozszerzył Uroczystość *Corpus Domini* na cały Kościół¹². Papież Urban IV aby uświetnić nową uroczystość zlecił Tomaszowi z Akwinu kompozycje tekstów liturgicznych, które mają zastosowanie także w dzisiejszej liturgii Kościoła. Wspomniana uroczystość liturgiczna na przestrzeni wieków rozpowszechniła się na cały ówczesny świat chrześcijański. Towarzysząca jej procesja została uzupełniona sypaniem świeżych kwiatów, który to zwyczaj był znany od starożytności i praktykowany wobec osób lub obrazów, tak świeckich jak i religijnych. Jednak to, co mnie interesuje najbardziej dotyczy genezy i początków układania dywanów kwiatowych. Odpowiedzi na pytanie o początki zwyczaju układania dywanów kwiatowych podczas akcji liturgicznych w Kościele udzielił nam włoski jezuita Giovan Battista Ferrari, który w swym dziele zatytułowanym: *De florum cultura* opublikowanym w 1633 r. i ponownie w 1638 r.¹³ opisuje ze szczegółami pierwszą w historii *infiorate*, czyli dywan kwiatowy, który to został ułożony 29 czerwca 1625 r. z okazji uroczystości Świętych Apostołów Piotra i Pawła, patronów Wiecznego Miasta¹⁴. Dowiadujemy się z tego dokumentu, że Benedetto Drei, odpowiedzialny za kwiaty w Watykanie, wraz ze swoim synem Pietro Paolo zainicjowali ozdabianie dywanami kwiatowymi kościelnych liturgii, które odbywały się w Rzymie. Ferrari wymienia przeróżne rodzaje kwiatów i przebogatą kolorystykę: goździki, róże, hiacynty, janowce, maki i wiele innych. Oczywiście wszystko układało się w doskonałą całość, wypełniając wnętrze Bazyliki Świętego Piotra. Dywany kwiatowe układane we wnętrzu świątyni miały za cel imitowanie rzymskich mozaik. W następnych latach liczni ogrodnicy i architekci, a wśród nich najslawniejszy w tym okresie, Gian Lorenzo Bernini (1598–1680), zadziwiali odwiedzających Rzym pielgrzy-

¹¹ P. Toschi, *Tradizioni Popolari Italiane*, Wyd. Eri, Torino 1967, s. 99. Większość źródeł podaje, że wspomniany kapłan pochodził z Czech.

¹² B. Mondin, *Nuovo dizionario enciclopedico dei papi. Storia e insegnamenti*. Wyd. Città Nuova, Roma 2006, s. 222.

¹³ Por. Ferrari G.B., *Flora ovvero cultura dei fiori*. Roma 1638.

¹⁴ C. Tabares, *Origen e Historia de las Alfombras de Flores (Infioratas) de La Orotava*, 2016.

mów kolorowymi i pełnymi świeżości kreacjami kwiatowymi¹⁵. Pomysł sztuki florealnej szybko wyszedł poza granicę Wiecznego Miasta, w pierw do pobliskich miejscowości skupionych pośród malowniczych Castelli Romani, dokąd na letni wypoczynek udawali się duchowni z Rzymu, w tym papieże do Castel Gandolfo. To właśnie na wzgórzach otaczających Rzym narodziła się tradycja układania artystycznych dywanów kwiatowych, które miały służyć jako niezwykle chodnik w procesjach Bożego Ciała. Z czasem zwyczaj ten rozprzestrzenił się w całych Włoszech i poza granicami. *Infiorate*, czyli dywany kwiatowe, narodziły się w XVII wieku w Rzymie, ale zwyczaj łączenia ich z Bożym Ciałem nastąpił dopiero pod koniec XVIII wieku. W 1778 r. po raz pierwszy ułożono kilka kwadratowych dekoracji florealnych wzdłuż jednej z ulic Genzano. Cztery lata później ułożono już dywan na długość całej ulicy. Od końca XIX wieku zwyczaj pracy nad dekoracją został rozszerzony, z małej grupki mieszkańców ulicy wzdłuż której przechodziła procesja, na całą społeczność Genzano. Na przestrzeni lat wiele wybitnych osobistości przybywało do tego podrzymskiego miasta, aby podziwiać sztukę florealną. Wymienia się takich twórców jak: H.C. Andersen, M. Gogol, M. Azzeglio i wielu innych. Wśród odwiedzających Genzano warto wspomnieć w tym miejscu również G. Garibaldiego (1807–1882), współtwórcę zjednoczenia Włoch, dla którego to w 1875 r. przygotowano specjalne dekoracje. Będąc zaproszonym przez władze miasta, aby przeszedł po dywanie z kwiatów odmówił kategorycznie mówiąc: *Pewnych boskich spraw się nie depcze*¹⁶. Warto by jednak wspomnieć, że pod koniec XIX i na początku XX wieku tradycje związane z tradycyjną infioratą zamarły całkowicie. Dopiero w 1922 r., z okazji odbywającego się w Genzano Kongresu Eucharystycznego, przywrócono stary i czcigodny zwyczaj upiększania uroczystości Bożego Ciała. Trwa on do dzisiaj i swym zasięgiem obejmuje już nie tylko liczne miasta i miasteczka z Półwyspu Apenińskiego (fot. 1), ale sięga daleko poza jego granice. W 2002 roku powstała Infioritalia, która ze współpracy 19 stowarzyszeń lokalnych ukonstytuowała Associazione Nazionale delle Infiorate Artistiche. W jej skład wchodzi obecnie ponad 30 miast. Swą działalnością wykracza poza granice Półwyspu Apenińskiego i dociera między innymi do Hiszpanii, Francji, na Litwę, a wreszcie na Ziemię Uniejowską, do Spycimierza. Łączność z Polską jest dla członków Stowarzyszenia powodem do satysfakcji i wielu wspólnych inicjatyw. Wartości płynące z tradycji włoskich są żywo obecne w Spycimierzu. Pozwalają budować tożsamość miejsca i świadomość przynależności do społeczności lokalnej.

¹⁵ *Quando i fiori raccontano storie*, s. 5.

¹⁶ S. Del Prete, *Storia dell'infiorata di Genzano*, www.infioritalia.com [dostęp: 14.06.2019]

Fot. 1. *Corpus Domini* w Genzano we Włoszech, 23.06.2019

Źródło: Stowarzyszenie Infioritalia

ZNACZENIE TERMINU INFIORATA

W języku polskim nie doczekaliśmy się jednego słowa, które oznaczałoby całość działalności artystycznej, pracę, zaangażowanie i skutek finalny w postaci dywanów kwiatowych układanych z okazji uroczystości Bożego Ciała. W języku włoskim *infiorata* oznacza upiększenie kościołów i dróg do niego wiodących poprzez ułożenie dywanów z kwiatów z okazji świąt i uroczystości religijnych ze szczególnym uwzględnieniem *Corpus Domini*. Samo określenie *infiorata*, choć jej barokowa tradycja pochodzi z XVI wieku, znalazło się w formie rzeczownikowej w języku włoskim dopiero w 1875 r.¹⁷ Termin ten oznaczał akt ukwiecenia określonego miejsca na specjalne okoliczności. W formie czasownikowej *infiorata* pojawiła się już w XIV wieku w literaturze i oznaczała czynność rozrzucania kwiatów w celu ozdobniczym dla podkreślenia wagi jakiegoś święta lub miejsca¹⁸.

¹⁷ *Quando i fiori raccontano storie*, s. 5.

¹⁸ Tamże.

PODSUMOWANIE

Celem rozważań było krótkie przedstawienie pochodzenia i genezy zwyczaju układania dywanów kwiatowych we Włoszech, skąd przybyły one do Polski, w tym do Spycimierza. I choć nie dotarłem do żadnych źródeł, które by jednoznacznie wskazały początki tych tradycji w Spycimierzu, to jednak jest wielce prawdopodobnym, że *jak głosi miejscowa tradycja, zwyczaj ten przywędrował wraz z armią napoleońską w pierwszych latach XIX wieku i zdominował swoją wyjątkowością przyzwyczajenia mieszkańców wsi*¹⁹. Hiszpański badacz dziejów tradycji kwiatowych związanych z Bożym Ciałem, Carlos Tabares, wzmiankując Spycimierz powołuje się na pewną legendę, według której do znajdującego się na terenie Księstwa Warszawskiego (1807–1815) Spycimierza, miał przybyć Napoleon, przed którym miejscowa ludność na znak uznania miała sypać kwiaty. I choć Cesarz już tam nie wrócił miejscowi nadal kontynuowali tradycje kwiatowe, tym razem wobec samego Boga. Autor podaje jako okres, po którym na pewno rozpoczęto przyozdabianie dywanami kwiatowymi Uroczystości Corpus Domini w Spycimierzu, czas po zakończeniu wojen napoleońskich, czyli po roku 1813²⁰. Niestety Tabares w swojej relacji z 2016 roku nie podaje odniesień bibliograficznych. Należy przypuszczać, że tradycje dywanów kwiatowych, które bez wątpliwości sięgają swoimi korzeniami ziemi włoskiej, przybyły do nas stamtąd w pierwszych dekadach XIX wieku.

Bibliografia

- Bihlmeyer K., Tüchle H., *Storia della Chiesa: 2 Medioevo*, Wyd. Morcelliana, Brescia 1980.
- Borriello D., *Una cascata di fiori. Comunicare infiorando*, [w:] *Linguaggi della devozione. Forme espressive del patrimonio sacro*, red. G. Ranisio D. Borriello, Edizioni di Pagina, Bari 2015.
- Croci A., Serra G., *Floricoltura italiana. Storie, uomini, aziende*, Wyd. Ugo Mursia, Milano 2014.
- Del Prete S., *Storia dell'infiorata di Genzano*, 2019, <http://www.infiorata.it/home.html> [dostęp: 14.06.2019]
- Ferrari G.B., *Flora ovvero cultura dei fiori*, t. 4, Roma 1638.
- Frigidi E., *Quando i fiori raccontano storie*, Wyd. Edizioni Lui, Chiusi 2017.
- Kaźmierczak W., *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu jako krajo-we dziedzictwo niematerialne*, „Biuletyn Uniejowski” 2018, t. 7, s. 65–75.
- Mondin B., *Nuovo dizionario enciclopedico dei papi. Storia e insegnamenti*, Wyd. Città Nuova, Roma 1995.
- Puccini G., *Passato, presente e futuro della floricoltura italiana*, Wyd. Option Mediterreennes, 1971.

¹⁹ W. Kaźmierczak, *Procesja Bożego Ciała...*, s. 69–70.

²⁰ Tabares C., *Origen e Historia de las Alfombras de Flores (Infioratas) de La Orotava*, s. 6.

Tabares C., *Origen e Historia de las Alfombras de Flores (Infioratas) de La Orotava*, <https://blog-decarlostabaresdenava.blogspot.com> [dostęp: 14.06.2019]

Toschi P., *Tradizioni Popolari Italiane*. Wyd. ERI, Torino 1967.

ITALIAN ORIGIN OF THE *CORPUS DOMINI* FEAST DECORATION TRADITIONS

Summary

This article aims to present the origins of the floral culture on the Italian Peninsula, which has persisted until today and continues to be a major cultural element in many Italian towns and villages. The custom of creating flower carpets for the feast of *Corpus Christi* goes back to the 18th century, although the first mentions of such decorations are from the period of baroque. It is very likely that elements of the floral culture have been transplanted to the lands of occupied Poland in the 19th century.

Keywords: floral culture, Spycimierz, *Corpus Christi*, *Corpus Domini*

Data wpływu artykułu: maj 2019

Data akceptacji: czerwiec 2019